

İstisnalar Kaideyi Bozar mı? Kentlerin Kökeni Üzerine

*

Ülke Evrim Uysal¹

ORCID: 0000-0002-7116-2766

Öz

Bu çalışmada kentlerin kökenine ilişkin dört temel yaklaşım eleştirel bir şekilde değerlendirilmiştir. Kentlerin ortaya çıkışına yönelik bu yaklaşımlardan ilki, avcı toplayıcı grupların zamanla tarımla uğraşmaya başlayarak yerleşik yaşama geçmelerini, üretim ve nüfus artışı sonucunda küçük köylerin kademeli bir şekilde kentsel yerleşimlere dönüştüğünü savunan kentsel devrim yaklaşımıdır. Daha sonra bu yaklaşımı eleştiren ve kentlerin kökenine alternatif çözümlemeler sunan, sırasıyla ticaret etkisi, su etkisi, din ve inanç etkilerini vurgulayan diğer yaklaşımlar karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilmiştir. İncelenen savalara 'istisna' teşkil eden kent örneklerinin varlığı, bu dört yaklaşımın da kentlerin oluşumuna yönelik tek ve evrensel bir kuramsal çerçeve geliştiremediklerini ve kentleşmeyi ancak bölgesel olarak açıklayabildiklerini göstermiştir. Buna ek olarak yeni arkeolojik bulguların, daha önceden ihmal edilmiş bazı savaları yeniden gündeme getirebileceği ve genel kabul gören yaklaşımları çürütebileceği ortaya konulmuştur. Çalışmada incelenen temel yaklaşımların bütüncül bir şekilde değerlendirilmesinin, kentlerin kökenine yönelik daha kapsamlı bir çerçeve sunabileceği de tartışılmıştır. Bununla birlikte mevcut arkeolojik bulgular ve akademik araştırmalar çerçevesinde "kentler nasıl ortaya çıktı?" sorusuna tek ve genel bir yanıt verilemeyeceği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kentlerin kökeni, kentsel yerleşimler, Kentsel Devrim, kentleşme

¹ Doç. Dr., İstanbul Beykent Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, E-posta: evrimuysal@beykent.edu.tr

Do Exceptions Break the Rule? On the Origin of Cities

*

Ülke Evrim Uysal²
ORCID: 0000-0002-7116-2766

Abstract

This study critically evaluates four basic approaches to the origin of cities. The first approach concerning how the cities emerge is the urban revolution approach, which asserts that hunter-gatherer groups engaged in agricultural activities and formed settlements, then due to increase in both production and population, their small villages gradually evolved into urban settlements. Aftermath, the study comparatively analyzed other approaches that critically evaluated the idea of urban revolution and offered alternative analyses; these approaches emphasized the effects of trade, water and religion and faith respectively. The 'exceptional' cases of cities to these arguments suggested that all these four approaches failed to develop a single and universal theoretical framework for the origin of cities; instead they only explained urbanization on a regional basis. In addition, it was found that new archeological findings might reawaken formerly ignored arguments and confute generally acknowledged approaches. It was also discussed that integrative assessment of these basic approaches might offer a more comprehensive framework for the origin of cities. Nevertheless, in the light of current archeological findings and scholarly works, the study emphasized that there is no single and general answer to the question of "how did cities emerge?"

Keywords: *The origin of cities, urban settlements, Urban Revolution, urbanization.*

² Assoc. Prof. Dr., Istanbul Beykent University, Faculty of Economics and Administrative, Political Science and Public Administration, E-mail: evrimuysal@beykent.edu.tr

Giriş

Kent, sosyal bilimlerin birçok temel alanında ve disiplinde sıklıkla incelenen bir kavramdır. Bu alanlardaki araştırmacıların büyük bir kısmı doğrudan veya dolaylı olarak kent olgusuyla karşılaşır ve bu olgu üzerine düşünmek ve analiz yapmak durumunda kalır. Özellikle siyaset, tarih, iktisat, sosyoloji gibi bilim dallarının ve devlet, yerel yönetim, yapıcı çevre, kamusal alan gibi çalışma alanlarının temel kavramlarının kökeninin, kalabalık insan topluluklarının bir arada yaşadığı karmaşık yerleşimler ve çok katmanlı örgütlenmeler olarak tanımlanabilecek kentlerde yattığı ortadadır. Kentlerin tarih boyunca geçirdikleri iktisadî, mekânsal, toplumsal ve kültürel dönüşümler, sanayileşme, modernite ve küreselleşme gibi evrensel kavramları hem yansıtır hem de bu süreçlere kaynaklık eder. Tam da bu nedenle kentlerin tarihsel bir bakış açısıyla incelenmesi ve kökenin araştırılması, sözü edilen kavram ve olguların anlaşılması için son derece önemlidir.

Kentler nasıl ortaya çıktı? Diğer bilim dallarında olduğu gibi sosyal bilimlerde de sorulan zor bir sorunun genelde tek ve kesin bir yanıtı olmaz. Dolayısıyla kentlerin kökenine ilişkin yapılan birçok araştırma, bu konuda konulmuş belli yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yaklaşımların neredeyse tamamında, sorulan soruya ilişkin belli sınırlılıklar ve engellerle karşılaşıldığı görülmektedir. Her şeyden önce, ilk kentsel yerleşimlerin ortaya çıkışı genel olarak yazının icadı ve yaygın bir biçimde kullanılmasından önce gerçekleştiğinden, doğal olarak konuyla ilgili yazılı kayıtlara ulaşmak mümkün değildir. Bu nedenle, sorunun yanıtlanmasına yönelik çabalar büyük ölçüde arkeoloji bilimine ve bu bilim dalının bulgularına dayanmak zorundadır. Bu noktada iki temel sorunla karşılaşıldığı gözlemlenmiştir. İlk olarak arkeolojik araştırmaların bilim dalının doğası gereği son derece yavaş ilerlemesi, sonuçların elde edilmesinin ve analizinin uzun bir zaman dilimine yayılması sonucunu vermekte ve incelenen yerleşimlere ilişkin kesin bilimsel çıkarımlarda bulunulmasını zorlaştırmaktadır. İkinci olarak arkeolojik kazılar, gerek jeopolitik sorunlar gerekse akademik ilgi farklılıkları nedeniyle her bölgede eşit derecede kapsamlı olarak yapılamamaktadır. Çin ve Hindistan gibi özellikle Akdeniz dünyası ve çevresindeki bölgelere kıyasla haklarında görece az bilgi sahibi olunan uygarlıklar, kuramsal genellemeleri güçleştirmektedir. Bu nedenle antik kentlerin kökenleri üzerine yapılan genellemeler anlaşılır bir şekilde köklü değişimlere ve hatta çürütülmeye daima açık olacaktır (Davis, 1955, s. 429-433; Hatt ve Reis,

2002, s. 27-36). Uygarlığın kökeninin Mezopotamya ve çevresi (İran ve Mısır dâhil olmak üzere) olduğu akademide genel kabul gören bir sav olmakla birlikte; Çin, Hindistan, Orta ve Güney Amerika gibi tarihsel olarak uygarlığın geliştiği ve dolayısıyla kent olgusunun eski ve köklü olduğu diğer coğrafyalar, mevcut yaklaşımların yeniden değerlendirilmesi gerektiğini düşündürmektedir.

Bu çalışma, kentlerin nasıl ortaya çıktığı sorusundan ziyade, bu soruya verilen yanıtları tutarlı bir çerçeve içinde toplayan ve kentin kökenine bilimsel açıklamalar getiren temel yaklaşımlardan bir kısmına (elbette hepsine değil) odaklanmaktadır. Bu kapsamda çalışmada ilk kentlere ilişkin dört temel yaklaşım incelenecektir: Kentsel Devrim, Ticaret Etkisi Su Etkisi ve Din Etkisi. Bu yaklaşımların temel savları ortaya konulduktan sonra, ilgili alinyazındaki eleştiriler kapsamında ve yeni bulgular eşliğinde 'istisnai' yerleşmelerin, sözü edilen yaklaşımların ön kabullerini geçersiz kılıp kalamayacağı tartışılacaktır.

Eşitler Arasında Birinci: Tarım Devriminden Kentsel Devrime

Kentin kökenine ilişkin yaklaşımlar arasında akademik yazında kuşkusuz en çok kabul ve ilgi göreni, Childe'in Kentsel Devrim adını verdiği yaklaşımdır. Birçok araştırmacının çalışmasına temel oluşturan bu görüş, Mezopotamya, Mısır ve İndüs Irmağı vadisinde ortaya çıkan, teknolojik dönüşümlerle de desteklenen köklü toplumsal değişimleri içermektedir (Childe, 1950; s. 8). Childe'in yaklaşımına göre Neolitik Çağ'da sözü edilen bölgelerde yerleşik yaşama geçerek tarımla uğraşan insan toplulukları kalıcı köyler kurmuşlar; üretimi sulama teknikleriyle, öküzlerin çektiği sabanlar ve arabalar gibi yeniliklerle ve metalürjideki ilerlemelerle kontrol altına alarak, üretimi kademeli bir şekilde artırmışlardır. Üretim artışı, nüfus artışını da beraberinde getirdiğinden, daha fazla işgücünün istihdamı mümkün olmuş; böylece tarım için kullanılacak elverişli arazilerin genişlemesiyle ikili bir döngü (üretim-nüfus artışı) ortaya çıkmıştır. Childe'ye göre Neolitik Çağ'da yaşanan bu tarım devrimi, MÖ 6000-4000 yılları arasında ilk kentlerin ortaya çıkmasına temel oluşturmuştur. Bununla birlikte Childe (1950, s. 9-16) bir yerleşimin kent sayılabilmesi için on temel özelliğe sahip olması gerektiğini savunur: (I) daha önceki yerleşimlere kıyasla daha kalabalık bir nüfus ve nüfus yoğunluğu, (II) tarım, hayvancılık ve toplayıcılık gibi gıda üretiminde çalışan nüfus dışında, zanaatkâr, tacir, memur ve rahip gibi uzmanlık gerek-

tiren mesleklere mensup kişilerin bir arada yaşaması, (III) başlıca üreticilerinin her birinin artı ürününü (*surplus*), hayali bir tanrıya veya tanrılara yahut dünyevi otoritenin temsilcisi olan krala sunması; dolayısıyla artı ürünün merkezden kontrolü, (IV) kenti köyden farklı kılacak ve artı ürünün tek elde toplanmasını simgeleyecek anıtsal yapıların varlığı, (V) üretici sınıfların kas gücüne dayalı işleri yaparken, yönetici sınıfların bu faaliyetlerden muaf tutulması; (VI) gündelik yaşamda uygulama alanı bulan bilimsel kayıt ve hesaplama sistemlerin varlığı; (VII) yazının kullanımı; (VII) merkezileşmiş artı ürün sayesinde sanatsal faaliyetlerin varlığı; (IX) sanayi ve kült/inanç faaliyetleri için gerekli olan ve bölgede mevcut olmayan hammaddelerin ticaret yoluyla elde edilmesi ve (X) akrabalık bağları yerine ikamet temelli bağların geliştirilerek, kentlilerin birlikte hareket edebilmesi ve bir nevi kent kimliğinin/bilincinin oluşturulması.

Childe'in kentsel devrim yaklaşımında dikkat çeken ilk belirgin sorun, bizzat yaklaşımın adında yer alan 'devrim' kavramıdır. Childe, küçük ve kalıcı köylerin kentlere dönüştüğünü belirtmekle birlikte, kentin ortaya çıkışını, bir devrimle, bir başka deyişle 'ani ve köklü' ve önceki yapıları ortadan kaldıran bir değişimle açıklamaktadır. Bu noktada, Mumford (1961/2019 s. 29-41)'un köy ve kent arasındaki ilişkiyi vurgulaması, bu ani değişimin sorgulanması gerektiğini gösterir. Mumford'a göre köylerin kentlere dönüşmesi uzun ve karmaşık bir süreç olabilir; zira özellikle teknik açıdan kent köye çok şey borçludur. Örneğin tahıl ambarı, tersane, kütüphane ve dükkân gibi yapılar ile sulama kanalları, kanalizasyon ve savunma amaçlı yapılar ve hatta konut tipleri bile aslında doğrudan doğruya veya geliştirilerek kente aktarılmış; pazar yeri olma özelliğine sahip olmasa da agora ve kutsal yerler gibi kamusal alanlar köylerden kentlere miras kalmıştır. Mumford (1961/2019, s. 34)'a göre Paleolitik Çağ kültürünün yerine tümüyle Neolitik Çağ kültürünün geçtiği fikri bir yanılgıdan öteye gidememektedir. Kentin ortaya çıkışı da bu iki döneme ait unsurların erken dönemlerde gelişmesinin nihai bir sonucu olarak görülebilir.

Benzer bir şekilde, özellikle arkeolojik bulguların yetersizliği göz önüne alındığında, köylerin zamanla kentlere dönüştüğü konusu bir hipotezden öteye gitmemektedir; çünkü Childe'in ilk kıstas olarak öne sürdüğü gibi salt nüfus artışıyla kente dönüşmüş Neolitik bir köye ait arkeolojik bir kanıt yoktur (Begel, 1996, s. 8; Soja, 2010: 365-366) Buna ek olarak, bölgedeki bazı yerleşimlerin ancak askerî önderleri, rahipleri ve diğer seçkinleri ve ailelerini barındırabilecek denli küçük olduğu görülmeyle birlikte, Güney Mezopo-

tamya'da yer alan Uruk gibi nüfusu 40 bine ulaşan son derece büyük kentler de vardı (Naiboğlu, 2019; s. 213).

Childe'in modeline ilişkin sözü edilen bu eleştirilerin, özellikle Konya'nın Çumra ilçesi yakınlarında yer alan ve arkeolojik araştırmalara göre yaklaşık dokuz bin yıllık bir kentsel geçmişi olan Çatalhöyük antik yerleşimi çerçevesinde yeniden gözden geçirildiği görülmektedir. Kazı çalışmaları hâlen devam etmekte olan Çatalhöyük'ün alan yazındaki temel önemi, iki açıdan değerlendirilebilir. Birincisi, M.Ö. yaklaşık 7400 yıllarına uzanan geçmişiyle Çatalhöyük, Anadolu'nun ve belki de dünyanın bilinen en eski kentsel yerleşimlerinden biridir ve tarım devriminin başladığı kabul edilen Mezopotamya bölgesinde yer almamaktadır. İkincisi, Çatalhöyük'ün tarım temelli bir köyden kentsel bir yerleşime dönüşmediği anlaşılmakta; aksine kuruluşundan itibaren kentsel özellikler taşıdığı iddia edilmektedir. Bu çerçevede, Childe'in, Mezopotamya'daki antik kentleri inceleyerek avcı ve toplayıcılık dönemi, tarım devrimi ve kentsel devrim olarak belirli bir çizgisel gelişmeyle tanımladığı kent kavramına karşı çıkan Jacobs (1969, s. 3), Çatalhöyük'ün kentsel devrim hipotezini geçersiz kıldığını iddia eder. Bu görüşe göre, avcı ve toplayıcı grupların kurdukları ticaret noktalarından biri olan Çatalhöyük, zamanla kendi art bölgesini de iktisadî olarak kontrol eden bir kente dönüşmüş, tarım faaliyetleri de kentin kurulmasından sonra başlamıştır. Kentin ortaya çıkışını bölgesel ticaretle açıklayan bu alternatif yaklaşıma bir sonraki bölümde ayrıntılı bir şekilde değinilecektir.

Çatalhöyük'ün Childe'in öne sürdüğü kıstaslar açısından da değerlendirilmesi gerekir. Öncelikle arkeologların bulguları incelendiğinde, yaklaşık 15 hektarlık bir alana kurulmuş Çatalhöyük'ün nüfusunun 5000 ilâ 8000 arasında değiştiği tahmin edilmektedir (Düring, 2007, s. 158). Bu doğrultuda Childe'in temel kıstası olan, önceki yerleşimlere kıyasla daha fazla bir nüfus ve nüfus yoğunluğu unsurunun sağlandığı düşünülebilir. Çatalhöyük'te başta obsidyen olmak üzere, tekstil ürünleri, ahşap ve çömlek üretimi ve ticaretine dayanan kayda değer sayıda zanaatkârın yaşadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Childe'in genelleme yaparak öne sürdüğünün aksine, Çatalhöyük'te mevcut konut yapısından farklılık arz eden, daha çok Mezopotamya bölgesine özgü saray, tapınak ve kale gibi gösterişli anıtsal yapılara (en azından şimdilik) rastlanmamaktadır (Aktüre, 1994; s. 33). Çatalhöyük'te bu yapıların olmaması ve tarımsal faaliyetlerin yapılmaması göz önüne alındığında, Childe tarafından kuramının merkezine yerleştirilen artı ürünün oluşturulup oluşturulmadığı ve bu ürünün sunulacağı merkezî bir yönetici sınıfı bulunup bulunmadığı da soru işaretidir. Çatalhöyük'teki

üreticilerin artı ürünü herhangi bir krala ve seçkin sınıfa mensup yöneticilere sunduğu konusu açık değildir; bu doğrultuda kentin yönetim işlevi görmediği düşünülmektedir (Mazı, 2008, s. 37). Bununla birlikte, daha önceki araştırmalarda konut tiplerinin birbirine benzerliği, avcı ve toplayıcı toplumun sınıfsız ve eşitlikçi yapısına atfedilmekteydi; ancak yakın zamanda yapılan kazılar, kentte daha incelikli konutların bulunduğunu göstermektedir (Hodder & Cessford, 2004'ten akt. Düring, 2007, s. 160).

Alternatif Yaklaşımlar ve Kentin Kökeni: Ticaret, Su, Din ve İnanç

Childe'in Mezopotamya kentlerini değerlendirerek oluşturduğu yaklaşımı kısmen kabul eden veya kategorik olarak reddeden araştırmalarda, kentlerin kökeninin tarımsal üretim ve artı ürün kavramlarıyla ilgili olmadığı veya bu unsurların kentin ortaya çıkması için şart olmadığı vurgulanmaktadır. Bu çerçevede, Childe'in tezini kabul etmeyen Jacobs (1969; s. 5-6; 17-19) Çatalhöyük'teki bulgulardan hareketle köylerin kentlere dönüşmediğini; aksine önce kentlerin oluştuğunu ve hatta tarımın da bizzat kentlerde icat edildiğini savunur. Çatalhöyük'ün Mezopotamya'nın en eski kenti olarak bilinen Uruk'tan yaklaşık 4000 yıl daha önce inşa edilmiş olması, Jacobs'un Childe'in çizgisel gelişim modeline (avcı ve toplayıcı gruplar- tarımla uğraşan topluluklar- yerleşik yaşamın başlangıcı olarak küçük köyler- tarımın getirdiği artı ürün sayesinde köylerin kentlere dönüşmesi) karşı çıkışının temelini oluşturur. Jacobs'un "tacirler, zanaatkârlar ve el işi ustalarının kenti olarak tanımladığı Çatalhöyük, başlangıçta avcı ve toplayıcı toplulukların yerleştiği bir ticaret noktasıydı (Taylor, 2012, s. 422). Bu yaklaşıma göre avcı ve toplayıcılar, belli bir alanda üretim ve ticaret faaliyetlerine girişerek, özellikle ticaret açısından karmaşık bir işbölümünün bulunduğu kalıcı yerleşimler kurmuştur. Jacob'un (1969, s. 262) "kendi ekonomisini yerel kaynaklarıyla oluşturdukları için kent olarak kabul ettiği" bu küçük yerleşimler, zamanla bölgesel bir ticari ağ oluşturmuş ve yine Jacobs'un "patlayıcı iktisadi büyüme" adını verdiği bir süreç içinde kentlere dönüşmüştür. Kentlerde artan nüfusun beslenmesi için gereken gıda ihtiyacı, kentlerin art bölgelelerinde tarım faaliyetlerinin başlamasını zorunlu kılmıştır (Jacobs, 1969; s. 145-151; 1984; s. 45-89).

Soja (2000; s.19-46; 2010, s. 363-364) ise, Childe'in kentlerin oluşmasında ön plana çıkardığı tarımsal üretimi tamamen reddetmemekle birlikte, Jacobs (1969, s. 3-4)'un altını çizdiği 'önce kent, sonra tarım' savından farklı olarak

tarımsal faaliyetlerin ve kentlerin eş zamanlı olarak ortaya çıktığını iddia eder. Bu noktadaki temel görüşü, kentlerin ortaya çıkması için artı ürün gerekmediği; aksine kentler olmadan tarımsal artığın mümkün olamayacağını vurgular. İlk kentlerin ortaya çıkışının tamamen tarım, hayvancılık ve hatta avcılık ve toplayıcılıkla ilgili olmadığını; tüm bu faaliyetlerin ancak birlikte yapıldığında nüfus artışından bahsedilebileceğini belirten Soja'ya göre, kentlerinin kökenin asıl anahtarı uzun mesafeli ticarettir. İpek Yolu'na özel bir önem atfeden Soja (2003b, s. 31)'ya göre, Güneybatı Asya ve Mezopotamya'nın da dâhil olduğu Akdeniz Havzası arasında gerçekleşen, özellikle obsidyen merkezli ticaretin kökenleri on üç bin yıl öncesine dayandırılabilir. Soja, Neolitik Çağ'ın belirleyici unsurun olan ticaretin, Çatalhöyük'teki obsidyen üretimi ve dağıtımına ilişkin verilerle desteklendiğini savunur. Soja (2000, s. 12; 2003a; s. 273-274), kentin ortaya çıkışını, kentin art bölgesiyle kurduğu ticaret ve işbirliği ağlarını, bölgesellik vurgusu içeren karşılıklı ekonomik ve ekolojik bağımlılık durumunu ifade etmek için geliştirdiği *synekizm* (Yunanca *synoikismos*, bir arada oturma, bir arada yaşama) kavramıyla açıklar. Soja bu doğrultuda Çatalhöyük ve Eriha kentlerinin tarım yapılan köylerin kentleşmesiyle oluşmadığını, bu yerleşimlerden daha eski olan köylerin de henüz tespit edilemediğini belirterek, kent ve kentsel yaşamın görece eşitlikçi bir birlikteliğe sahip avcı ve toplayıcılar tarafından kurulduğunu belirtir. Tam teşekküllü tarımın ve tarım toplumunun ise çok daha sonra ortaya çıktığı sonucuna varır.

Son olarak Braidwood (2008, s. 10; s. 135-172) da, ticaretin kentlerin ortaya çıkışında oynadığı rolün üzerinde durur. Bugünkü Irak topraklarında yer alan Jarmo antik kentinin kazılarına katılan Braidwood, arkeolojik bulgular doğrultusunda yerleşik yaşamın Mezopotamya ve çevresinde başladığına karşı çıkararak, ilk yerleşimlerin doğal yaşam bölgeleri olarak adlandırdığı İran, Türkiye, Irak ve Suriye'nin yağış alan dağ etekleri ve yamaçlarında kurulduğunu savunur. Braidwood'a göre Jarmo kentindeki kazılarda bulunan obsidyen kalıntıları, en yakın obsidyen kaynağının 450 km uzakta olduğu düşünüldüğünde, son derece ilgi çekicidir. Braidwood, Neolitik Çağ'da yaşayanların bu mesafeyi bir anda kat edemeyeceğini hesaplayarak, bölgede kurulmuş ticaret ağlarından bahseder ve bu ağların kalıcı yerleşimler olması gerektiğini savunarak ilk kentlerin uzun mesafeli ticaretle ilgili olması gerektiği sonucuna varır.

Ticaret ağlarını öne çıkaran bu yaklaşımların ortak noktası, Childe'in Mezopotamya merkezli tarım devrimi hipotezinin dışında kalan, farklı uygarlık merkezlerine ve bu bölgelerde kurulmuş kentlere odaklanmasıdır.

Bununla birlikte sözü edilen bölgelerin aslında Mezopotamya ve Akdeniz Havzası'ndan çok da uzak olmadığı vurgulanması gerekir. Orta ve Güney Amerika uygarlıklarında tekerleğin ulaşım amaçlı kullanılmadığı; bu nedenle aynı dönemde Orta ve Güney Amerika'da kurulmuş İnka ve Aztek uygarlıkların birbirleriyle temas ettiklerine dair bir verinin henüz bulunmamış olduğu değerlendirildiğinde (Urcid, 2017); uzak mesafeli ticaretin, kentlerin kökenine ilişkin evrensel bir kıstas olamayacağı görülmekte ve bu konudaki iddialar aynı Childe'in kentsel devrim yaklaşımında olduğu gibi geçerliliğini ancak bölgesel düzeyde koruyabilmektedir.

Kentin kökenine ilişkin başka bir yaklaşım, Wittfogel'in geliştirdiği hidrolik (su) hipotezidir. *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power (Doğu Despotizmi: Mutlak Güç Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma)* adlı çalışmada gıda üretimine ve bu üretimin kontrol mekanizmalarına odaklanan Wittfogel (1957; s. 22-23), gıda üretimindeki artı ürünün baskın sınıfların ortaya çıkışına yol açtığını ve dolayısıyla merkezî bir gücün oluşmasına neden olduğunu savunur. Bu görüşe göre, tarımda çalışan küçük ölçekli üreticiler, büyük çaplı sulama sistemlerinin inşasının merkezî bir sermaye, eşgüdümlü bir planlama, karmaşık bir işbölümü ve kontrol gerektirmesi nedeniyle, siyasi bir otoriteye veya önderliğe gerek duyarlar. Zamanla sulama ağları üzerinde kontrol sağlayan ve iktidarlarını suyun kullanımına dayandıran bu yöneticiler, suya erişimi hem bir tehdit, hem de bir hizmet mekanizması olarak işletirler. Kentlerin ortaya çıkışı açısından değerlendirildiğinde Wittfogel, bu süreçte üç temel faktörün rol oynadığını iddia eder: işbölümü, iktidarın merkezîleşmesi ve yönetsel yapının yoğunlaşması.

Özellikle Meksika merkezli Aztek İmparatorluğu'nun başkenti Teotihuacan'da yapılan araştırmalar, yağmur sularının kontrol edilerek sulamaya geçiş, nüfus artışı, anıtsal yapıların ortaya çıkışı ve toplumsal tabakalaşmanın belirmesi arasında tarihsel bir sıra olduğunu ortaya koymakta ve hidrolik kuramın varsayımlarının bu bölgede geçerli olabileceğini göstermektedir (Aslanoğlu, 1992, s. 5). Wittfogel'in hidrolik kuramı, esasen artı ürün kavramını dışlamadığı gibi temelde Childe'in üzerinde durduğu nüfus artışı ve artı ürün ilişkisini de reddetmez; ancak bu yaklaşıma, işbölümü ve merkezî kontrol öğelerini ekler.

Hidrolik hipotezine yönelik pratik ve kuramsal olmak üzere iki ana eleştiriden söz edilebilir. İlk eleştiri, hidrolik yaklaşımın Meksika'daki kentsel yerleşimlerin ortaya çıkışı ve gelişimini açıklayabildiği hâlde, uygarlığın merkezlerinden sayılan Güney Mezopotamya kentlerinin kökeni açıklamakta yetersiz kalmış olmasıyla ilgilidir. Arslanoğlu (1992, s. 5)'e göre Mezopo-

tamya'da sulama ve bürokrasinin genişlemesi arasındaki ilişki net olmadığı gibi, yönetici sınıfların sulama sistemlerinden kaynaklanan yönetsel zorlamalara başvurduğuna ilişkin bir kanıt da bulunamamıştır. İkincisi, sulama sistemlerinin merkezî bir otorite tarafından inşa edilmesi ve işler hâle getirilmesi daha fazla artı ürünün elde edilmesini sağladığı gibi, ekonomik büyümeyi ve nüfus artışını tetikleyebilir. Bununla birlikte, sulamanın gerçekleştirilmesi ve kontrolü, büyük ölçekli projelerin hayata geçirilmesi, bu projeleri destekleyen yönetici sınıfın oluşmasının varlığı ancak kentleşmeyi hızlandırıcı etkenler olarak sayılabilir; zira bu unsurlar köyleri kentlere dönüştürmemiştir (Atila & Uyar, 2022, s. 49). Bu doğrultuda Wittfogel'in hidrolitik kuramının Mezopotamya'da kentlerin ortaya çıkışı bakımından tartışmalı olduğu iddia edilse bile, sulama sistemleri ve merkezî otorite arasındaki ilişkinin kentleşmede rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Kentlerin kökeninde önemli bir rol oynadığı iddia edilen bir başka unsur din ve inançtır. Mumford (1961/2019, s. 15) kentlerin kökeninin belirsizliği ile ilgili olarak, geride maddi bir iz bırakmayan din ve ritüel gibi hususlara haksızlık edilmiş olabileceğini vurgular. Chou (Zhou) Hanedanı (MÖ 1122-256) dönemi Çin kentlerini inceleyen Wheatley (1971; s. 225; s. 257-260) de inanç ve tapınak merkezli yerleşimlerin zamanla genişleyerek, çevresindeki diğer yerleşimlere egemen olduğunu yazar. Bu görüşe göre antik Çin kentleri, dini, ayinsel ve düşünsel arka plan çerçevesinde ortaya çıkan örgütlenmelerdir. Tapınakların ve dini merkezlerin siyasi birliğin kurulması açısından birincil rol oynadığı belirtilirken; artı ürünün Çin'deki kentleşme deneyimi bakımından belirleyici değil yalnızca ivme verici bir niteliğe sahip olduğu, kentlerin gelişiminin felsefe ve düşüncenin gelişimiyle paralel bir biçimde ilerlediği vurgulanır (Ovalı, 2019, s. 686). Benzer bir şekilde Nijerya'nın güneyinde yaşayan Yoruba etnik topluluğu kentlerini analiz eden Wheatley (1970, s. 405-423), kült merkezleri olarak değerlendirdiği bu kentlerin kökeninde dini ayinler olduğu sonucuna varır. Yalnızca kabilelerin oluşturduğu küçük kutsal yerlerin, zamanla özenle düzenlenen törenlere ev sahipliği yapan ibadet merkezlerine dönüştüğünü ve bu merkezler çevresinde diğer kentsel yapıların ortaya çıktığını savunur; dini otorite altında örgütlenen ruhban sınıfının kademeli bir şekilde kurumsallaşmış makamlar elde ederek, yerel ekonomide yeniden dağıtım işlevini üstlendiklerinden bahseder.

Kent araştırmaları alan yazınında günümüzde pek yer bulmayan Wheatley'in çalışmalarının yeniden gündeme gelmesi, büyük olasılıkla Göbeklitepe'deki kazılarla ilgilidir. M.Ö. yaklaşık 9500 ila 8000 yılları arasında yapıl-

dığı tahmin edilen, şimdilik bilinen en eski insan yapısı olmasıyla zaman zaman 'tarihin sıfır noktası' olarak adlandırılan Göbeklitepe, üzerlerine insan ve hayvan figürlerinin işlendiği devasa sütunlarla desteklenen bir dizi dairesel yapıdan meydana gelmiştir. Göbeklitepe'nin iki bakımdan dikkat çekici olduğu vurgulanmalıdır. Birincisi, bu sıra dışı yapıların tarım devriminden önceki dönemde avcı toplayıcı gruplar tarafından inşa edildiği düşünülmektedir (Watkins, 2010, s. 622-625; Çelik & Ayaz, 2022, s. 145). İkincisi, taşlarda kullanılan simgelerden hareketle, Göbeklitepe'nin bir tapınak işlevine sahip olduğu iddiasıdır (Curry, 2008, s. 78-80; Clare, 2020, s. 82; Albayrak, 2023; s. 83). 1990'larda bölgedeki kazı çalışmalarını yürüten Alman arkeolog Klaus Schmidt'e göre Göbeklitepe köylerin ortaya çıkışından, çömlekçilik zanaatından ve hatta tarımsal faaliyetlerden bile daha eskidir. Bu çerçevede Schmidt, "önce tapınak vardı, ardından kent ortaya çıktı" ifadesiyle dünya tarihinin yeniden yazılması gerektiğini iddia etmektedir (Poon, 2017). Bununla birlikte, yakın zamanda yapılan araştırmalarda, özellikle bölgede bulunan 20'den fazla Neolitik Çağ'a ait kazı alanı düşünüldüğünde, Göbeklitepe'nin tek başına eşsiz bir yapı olmayabileceği ileri sürülmekte ve bölgedeki kazıları devam eden diğer yapılarla birlikte Neolitik kültürün bir parçası olarak sayılması gerektiği görüşü dile getirilmektedir (Karul, 2021'den akt. Ayaz, 2023, s. 366-367). Buna ek olarak Ayaz (2023; s. 379-380), Göbeklitepe'deki sütunlarda yer alan hayvan simgelerini insanların vahşi hayvanları ruhsal ve korku verici olarak değerlendirdiği görüşe karşı çıkarak, arkeolojinin genel olarak ihmal ettiğini belirttiği insan-hayvan etkileşimi üzerine odaklanmakta ve hayvan sembolizmine yönelik yeni bir yorum getirmektedir. Bu yeni yorum belki de Göbeklitepe'nin salt bir kült merkezi/tapınak olmadığını akla getirmektedir.

Alan yazın açısından değerlendirildiğinde, Göbeklitepe kazılarının ardından araştırmaların yeniden tapınak merkezli kent kuramlarına yöneldiği görülmektedir. Göbeklitepe örneği temel alındığında avcı toplayıcı grupların inşa ettikleri tapınakların bakım, onarım ve temizlik işlerini sürdürmek için tapınak çevrelerine yerleşerek ilk kentleri kurduğu öne sürülmektedir (Eser & Kılıç, 2017, s. 435). Göbeklitepe ve çevresinde, bu yapıların inşasında çalışmış birçok insanın yaşamış olduğu, bu kişilerin beslenmesi ve örgütlenmesi için belli bir yerleşim sisteminin mevcut olduğunu düşünmek makul bir yaklaşım olmakla birlikte, kentin kökeninin (Göbeklitepe için de dâhil olmak üzere) din ve inançla ilişkilendirilmesi ve bu hipotezden kentlerin kökeni için genel bir sonuca varmak için henüz erkendir (Atila & Uyar, 2022, s. 50); zira Göbeklitepe çevresinde tapınak olarak tasarlanan dairesel

yapılar ve sütunların oluşturduğu alan dışında bugüne dek kalıcı bir yerleşim yeri bulunamamıştır. Bununla birlikte bölgede devam eden arkeolojik kazılar, özellikle Göbeklitepe'den yaklaşık 60 km uzaklıkta bulunan Karahantepe'de T şeklindeki sütunların yanı sıra yakın zamanda keşfedilen gömülü yapılar (belki de haneler) (Karul, 2021; s. 22). eldeki verilerin yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada 'kentler nasıl ortaya çıktı?' sorusuna yanıt veren dört temel yaklaşım incelenmiştir. İlk yaklaşım, Mezopotamya bölgesinde avcılık ve toplayıcılıktan kalıcı köylerin kurulmasına geçişi ve yeni tarım teknolojilerinin yaygın olarak kullanılmasıyla gerçekleşen tarım devrimini temel alır. Kentsel Devrim adı verilen bu yaklaşıma göre, elde edilen artı ürün küçük köylerde nüfus artışına yol açmış, bu köyler de zamanla büyüyerek kentlere dönüşmüştür. Ticaret etkisi olarak adlandırılan ikinci yaklaşım ise bu görüşün tam aksini savunarak, avcı ve toplayıcı insan topluluklarının tarım faaliyetlerinden önce ticaret ile ilgilendiğini vurgular. Bu doğrultuda kurulan ticaret merkezleri iktisadi ve toplumsal bakımdan güçlenerek kentlere dönüşmüş ve tarım faaliyetleri ancak kentlerin kurulmasından sonra ve kentin kontrol ettiği art bölgelerde başlamıştır. Sulama sistemlerinin denetimine odaklanan üçüncü yaklaşım ise, küçük ölçekli üreticilerin zamanla büyük ölçekli sulama projelerini gerçekleştirecek merkezî bir otoriteye bağlandığını belirtir. Bu sayede ortaya çıkan yönetici sınıf, sulama tekeli kullanarak hem kendi iktidarını hem de kentsel yerleşimlerin oluşumunu sağlamıştır. Son olarak din ve inancı temel alan yaklaşım, kentsel yerleşimlerden önce tapınakların ortaya çıktığını ifade eder. Bu anıtsal yapıların bakım ve onarımı ile ayinsel faaliyetlerin düzenli olarak sürdürülebilmesi için dini yapılar çevresinde kümelenen nüfusun ilk kentlerin oluşumunu gerçekleştirdiği belirtilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Kentlerin Kökeni, Varsayımlar ve İstisnalar

Kentlerin Kökeni	Temel Varsayım	Geçerli Olduğu Varsayılan Bölgeler	'İstisnalar'
Tarım Devrimi	Artı ürün nüfus artışına neden olmuş; köyler kentlere dönüşmüştür.	Mezopotamya	Çatalhöyük Eriha
Ticaret	Avcı toplayıcı grupların kurduğu ticari merkezler, kentlere dönüşmüş, tarım daha sonra başlamıştır.	Çatalhöyük	Mezopotamya Orta ve Güney Amerika
Su	Sulama sistemlerini kontrol eden yönetici seçkinler sınıfı, kentleri kurmuştur.	Meksika	Mezopotamya (?)*
Din ve İnanç	Önce tapınak ve mabetler inşa edilmiş, ilk kentler bunların çevresinde ortaya çıkmıştır.	Çin Afrika Göbeklitepe (?)*	Mezopotamya (?)*

* Bu bölgeler ve kentlerin kökenine yönelik tartışmalarda, alan yazında henüz bir fikir birliği bulunmamaktadır.

Başlangıç noktaları, analiz yöntemleri ve odaklandıkları bölgeler bakımından büyük farklılık gösteren bu dört yaklaşımın, tüm bu farklılıklarına rağmen bazı ortak noktalara sahip olduğu görülmektedir. Her şeyden önce kentleşmeyi bir süreç olarak ele alan bu yaklaşımlar, tarım faaliyetlerini ve elde edilen artı ürünü kent olgusunun temel unsuru olarak öne sürmüş veya kentleşmeyi hızlandırıcı bir etken olarak vurgulamıştır. Dahası, dört yaklaşım da belli bölgelerde kentsel yerleşimlerin ortaya çıkışını tek başına açıklamayı başarsa da, özellikle yeni arkeolojik bulguların ışığında sözü edilen yaklaşımların temel savlarına aykırı olan 'istisnai' kentlerin bulunduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, farklı çıkarımlar yapan bu yaklaşımların bütüncül bir şekilde değerlendirilmesi, kentin kökenine ilişkin daha kapsayıcı bir çerçeve elde edilmesini sağlayacaktır.

Bu savlar ve geliştirilen karşı savlar çerçevesinde, kentin oluşumuna ilişkin tek ve evrensel bir kuramın oluşturulamadığı ortadadır. Bölgesel farklılıklar ile çalışmanın başında bahsedilen araştırmaya ilişkin sınırlar da 'kentler nasıl ortaya çıktı?' sorusunun tek bir yanıtı olamayacağını açıkça göstermektedir. Yeni arkeolojik keşifler ve bulgular, ihmal edilen ve geri planda kalan yaklaşımları yeniden canlandırabildiği gibi, mevcut yaklaşımların da eksikliklerini ortaya koymaktadır. Bu keşif ve bulgular belki de gelecekte mevcut yaklaşımları çürütebilecek yeni ve farklı kuramsal çerçevelerin oluşmasına kaynaklık edecektir.

Extended Abstract

Do Exceptions Break the Rule? On the Origin of Cities

*

Ülke Evrim Uysal³
ORCID: 0000-0002-7116-2766

The city, a concept that is frequently studied and analysed in many basic fields and disciplines of social sciences, is a phenomenon that several researchers encounter directly or indirectly. It is self-evident that the origins of many basic concepts of such disciplines, for instance politics, history, economics, sociology and fields of study such as state, local government, built environment and public space lie in cities, which can be defined as complex settlements and multi-layered organisations where crowded human communities live together. The economic, spatial, social and cultural transformations that cities have undergone throughout human history both reflect and are the source of universal concepts such as industrialisation, modernity and globalisation. For this very reason, analysing cities from a historical perspective and investigating their origins are of utmost importance for understanding these above mentioned concepts and phenomena.

The study begins with an important and broad question: How did cities emerge? In social sciences, as in other disciplines, there is usually no single and definite answer to a difficult question. Therefore, many researches on the origin of cities have led to the emergence of certain approaches to this issue. In almost all of these approaches, certain limitations and obstacles are encountered in relation to the question posed. First of all, since the emergence of the first urban settlements generally took place before the invention and widespread use of writing, it is naturally not possible to find written records on the subject. Therefore, efforts to answer the question have to rely heavily on archaeology and the find-

³ Assoc. Prof. Dr., Istanbul Beykent University, Faculty of Economics and Administrative, Political Science and Public Administration, E-mail: evrimuysal@beykent.edu.tr

ings of this discipline. At this point, two main problems have been observed. Firstly, the extremely slow progress of archaeological research, due to the nature of the discipline, results in a long period of time to obtain and analyse the results, making it difficult to make precise scientific conclusions about the settlements studied. Secondly, archaeological excavations cannot be carried out equally extensively in all regions due to geopolitical problems and differences in academic interest. Although it is generally accepted in the academia that the origin of civilisation is Mesopotamia and its surroundings (including Iran and Egypt), other centres of civilisation such as China, India, Central and South America, where civilisation has developed historically and where the urban phenomenon is old and rooted, suggest that existing approaches should definitely be re-evaluated. In need of such re-evaluation, rather than providing an exactly and undisputed answer to the question about how cities emerged, this study focuses on some (but not all) of the main approaches that gather the answers to this question in a coherent framework and provide scientific explanations for the origin of the city. In this context, four main approaches to the first cities are analysed: Urban Revolution, The Trade Effect, The Water Effect and The Religion Effect.

The first approach is based on the transition from hunting and gathering to the establishment of the first permanent villages in the Mesopotamia region and the so-called agricultural revolution that took place with the widespread use of new agricultural technologies. According to this approach, called the Urban Revolution, the surplus product led to population growth in small villages, which in time grew into larger settlements or namely cities. The second approach, called the Trade Effect, introduces the exact opposite explanation of the agriculture-oriented view. It rather emphasises that hunter and gatherer communities were interested in trade, probably long before agricultural activities. According to this approach, the trade centres established in this direction became economically and socially stronger and turned into cities. In addition, agricultural activities started in a large scale, only after the establishment of cities and in the hinterlands that were controlled by the city. The third approach, the Water Effect, which focuses on the control of complicated irrigation systems. Accordingly, small producers were connected to a central authority that would carry out large-scale irrigation projects. The ruling class that emerged in this way used the irrigation as a monopoly to ensure both its own power was maintained. This view

introduced the hypothesis that the formation of first urban settlements was due to this power relations and the control of irrigation systems in the region. Finally, the approach based on religion and belief, the Religion Approach, states that temples emerged before the urban settlements. This approach underlined that the population clustered around religious buildings in order to maintain and repair these monumental structures and to carry out ritual activities regularly, was the key factor for the first cities to emerge.

These four approaches, which differ greatly in terms of their starting points, methods of analysis and the regions they focus on, seem to have some common points despite all these differences. First and foremost, these approaches, which treat urbanisation as a process, have put forward agricultural activities and the surplus product obtained as the basic element of the urban phenomenon or emphasised it as a factor accelerating urbanisation. Moreover, although all four approaches succeeded in explaining the emergence of urban settlements in certain regions on their own, especially in the light of new archaeological findings, it is seen that there are 'exceptional' cities that contradict the basic arguments of the mentioned approaches. Accordingly, a holistic evaluation of these approaches, which draw different conclusions, will provide a more comprehensive framework for the origin of the city. Within the framework of these arguments and the counter-arguments developed, it is obvious that a single and universal theory on the formation of the city cannot be established. Regional differences and the limitations of the research mentioned at the beginning of the study clearly show that there cannot be a single answer to the question 'how did cities emerge'? New archaeological discoveries and findings can revitalise neglected and underdeveloped approaches, as well as reveal the shortcomings of current approaches. These discoveries and findings may be the source of new and different theoretical frameworks that may refute existing approaches in the future.

Kaynakça/References

- Aktüre, S. (1994). *Anadolu'da bronz çağı kentleri*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul.
- Albayrak, Y (2023). Göbekli Tepe'den hayvan tasvirleri. *Küllüye*, 4(2), 81-111.
- Aslanoğlu, R. (1992). Kentlerin kökeni üzerine bir değerlendirme. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1-2), 133-141.

- Atila, C. & Uyar, E. N. (2022). Artı ürün: Kentleşme süreci ve tapınak ekonomisine etkisi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 45-53.
- Ayaz, O. (2023). An alternative view on animal symbolism in the Göbekli Tepe neolithic cultural region in the light of new data (Göbekli Tepe, Sayburç). *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 365-383.
- Begel, E. B. (1996). Kentlerin doğuşu. *Cogito* 8, 7-16.
- Braidwood, R. J. (2008). *Tarihöncesi insanları*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları: İstanbul.
- Childe G. V. (1950). The urban revolution. *The town planning review*, 21(1), 3-17.
- Claire, L. (2000). Göbekli Tepe, Turkey. A Brief summary of a research at a new World Heritage Site (2015-2019) (<https://publications.dainst.org/journals/index.php/efb/article/view/2596>) son erişim 15.10.2023)
- Curry, A. (2008). Seeking the roots of ritual. *Science* 319, 278-280.
- Çelik, B. ve Ayaz, O. (2022). Rise of Göbekli Tepe culture: "hunting ground economy" and the role of speculative knowledge. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(56), 143-160.
- Davis, K. (1955). The origin and growth of urbanization in the world. *American Journal of Sociology*, 60(5), 429-437.
- Düring B. S. (2007). Reconsidering the Çatalhöyük community: From households to settlement systems. *Journal of Mediterranean Archeology*, 20(2), 155-182.
- Eser, E. & Kılıç, Y. (2017). Mezopotamya'nın ilk kent binaları (tapınakları) ve işlevleri. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(13), 412-438.
- Hatt, P. K. & Reiss, A. J. Jr. (2022). Kentsel yerleşimlerin tarihi. Alkan, A. ve Duru, B. (Der. ve Çev.). *20. Yüzyıl Kenti*, İmge Yayınevi: Ankara, 27-36.
- Hodder, I. ve Cessford, C. (2004). Daily practice and social memory at Çatalhöyük. *American Antiquity* 69, 17-40.
- Jacobs, J. (1969). *The economy of cities*. Vintage: New York.
- Jacobs, J. (1984). *Cities and the wealth of nations*. Vintage: New York.
- Karul, N. (2021). Buried buildings at pre-pottery neolithic Karahantepe. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 82, 21-31.
- Mazi, F. (2008). Antik çağda düşüncenin kentsel mekân yansıması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(10), 33-48.
- Mumford, L. (1951/2019). *Tarih boyunca kent, kökenleri, geçirdiği değişimler ve geleceği*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Naiboğlu, N. (2019). Kentleşmenin kökeni: Mezopotamya'da ilk kentler. *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(20), 211-224.
- Ovalı, T. (2019). Çin felsefe ve düşüncesinin antik kentlerine yansımaları, *Journal of Academic Value Studies*, 5(4), 684-699.
- Poon, L. (2017). "How did the world's first cities begin?" (03.03.2023 tarihinde <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-03-20/how-did-the-world-s-first-cities-begin> adresinden erişildi).
- Soja, E. (2000). *Postmetropolis: Critical studies of cities and regions*. Blackwell Publishers.
- Soja, E. (2003a). Writing the city spatially. *City* 7(3), 269-280.

- Soja, E. (2003b). Putting the cities first. Bride, G. ve Wilson S. (Der.), *A Companion to the City* içinde (ss. 26-34). Blackwell Publishers.
- Soja, E. (2010). Cities and states and geohistory. *Theory and Society*, 39, 361-376.
- Taylor, P. J. (2012). Extraordinary cities: Early city-ness and the origins of agriculture and states. *International Journal of Urban and Regional Research*, 36(3), 415-447.
- Urcid, J. (2017). "The concept of wheel in ancient mesoamerica" (13.08.2023 tarihinde <https://www.mexicolore.co.uk/aztecs/home/the-concept-of-the-wheel-in-ancient-mesoamerica> adresinden erişildi).
- Watkins, T. (2010). New light on Neolithic revolution in south-west Asia. *Antiquity*, 84 (325), 621-634.
- Wheatley, P. (1970). The significance of traditional yoruba urbanism. *Comparative Studies in Society and History*, 12(4)- 393-423.
- Wheatley, P. (1971). *The pivot of the four quarters, a preliminary enquiry into the origins and character of the ancient chinese city*. Edinburgh University Press: Edinburgh.
- Wittfogel, K.A. (1957). *Oriental despotism: a comparative study of total power*. Yale University Press: Londra.

Ülke Evrim Uysal

ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nü (2004) ve İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'nü (2021) bitirdi. Yüksek lisans öğrenimini İstanbul Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü'nde "Cihangir'de Soylulaştırma" adlı teziyle 2008 yılında tamamladı. Doktora derecesini ise 2015 yılında Helsinki Üniversitesi Sosyal Araştırmalar Bölümü'nde "İstanbul'da Kentsel Turizm" başlıklı doktora tezini savunarak alan yazar, 2022 yılında kent, çevre ve yerel yönetimler alanında doçent oldu. Uysal, 2016 yılından beri İstanbul Beykent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Assoc. Prof. Dr. Ülke Evrim Uysal graduated from Middle East Technical University (METU), Department of Political Science and Public Administration (2004) and Istanbul University, Department of History (2021). He completed his master's degree at Istanbul University, Department of Public Administration with his thesis entitled "Gentrification in Cihangir" in 2008. He received his PhD degree from University of Helsinki, Department of Social Research in 2015, defending his doctoral thesis entitled "Urban Tourism in Istanbul". Dr. Uysal became an associate professor in the field of local government, urbanization and environmental studies in 2022. Uysal has been working as a faculty member since 2016 at the Department of Political Science and Public Administration, Istanbul Beykent University.

E-posta: evrimuysal@beykent.edu.tr